

УКРАЇНСЬКІ І ПОЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ТОВАРИСТВА В ГАЛИЧИНІ ДО 1939 року: ОЦІНКА ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ В ТОГОЧАСНІЙ ПРЕСІ

Тетяна Кульчицька

науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника

Розглянуто діяльність культурно-освітніх товариств Галичини до 1939 р. та висвітлення її в тогочасних українських і польських виданнях. Акцентовано увагу на діяльності «Просвіти» та «Towarzystwo Szkoły Ludowej».

Ключові слова: громадські організації, культурно-освітні товариства, Галичина, «Просвіта», «Towarzystwo Szkoły Ludowej», національні меншини.

The activity of Ukrainian and Polish cultural and educational societies is considered, also as presentation of this activity in press of this time. The attention is accented on the activity of «Prosvita» and «Towarzystwo Szkoły Ludowej».

Keywords: public organizations, cultural and educational societies, Galicia, «Prosvita», «Towarzystwo Szkoły Ludowej», national minorities.

Рассмотрена деятельность культурно-просветительских обществ Галичины до 1939 г. и освещение ее в украинских и польских изданиях того времени. Акцентировано внимание на деятельности украинского общества «Просвіта» и польского «Towarzystwo Szkoły Ludowej».

Ключевые слова: общественные организации, культурно-просветительские общества, Галичина, «Просвіта», «Towarzystwo Szkoły Ludowej», национальные меньшинства.

Конституційні реформи в Австрійській державі, до складу якої належала Галичина з 1772 р., завершилися прийняттям конституції 21 грудня 1867 р., що задекларувала громадянські права і свободи, зокрема гарантувала громадянам право створювати товариства. У руслі конституційних перетворень був прийнятий новий «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 р., яким замінено застарілий імператорський патент від 26 листопада 1852 р. [31, с. 370].

Край покрився густою сіткою різноманітних товариств — господарських, кредитових, станових, фахових, культурно-освітніх, добродійних, релігійних, молодіжних, спортивних.

Переважно всі товариства й організації формувалися за національною ознакою. Таким чином, «поширення в Галичині різноманітних українських, єврейських, польських, німецьких товариств і спілок було частиною загальноєвропейського асоціативного руху» [18, с. 168].

Діяльність громадських організацій в Галичині, яка була і залишається до сьогодні в полі зору дослідників, висвітлена у чималій кількості публікацій. Одним із перших було видання історичного нарису Я. Головацького про заснування товариства «Галицько-руська Матиця» [8]. Про українські просвітні організації та їх роль у національному русі писали О. Барвінський [2], М. Возняк [4; 6], В. Щурат [41]. Товариству «Просвіта» присвячена ґрунтовна праця Л. Головатой [7], діяльність українських громадських організацій в Галичині досліджують Б. Савчук [36], О. Серeda [37; 38], Б. Трофим'як [40], В. Пашук [32]. Русофільський табір у Галичині, причини його виникнення, діячі та товариства, зокрема «Галицько-руська Матиця» і «Общество імені М. Качковського», є предметом аналітичного дослідження німецької вченої А. В. Вендланд [3].

Багатий фактологічний матеріал з життя численних, переважно польських, товариств міста Львова на початок ХХ ст. подає Й. Вічковський [50], про культурне життя Львова міжвоєнного періоду пише М. Тирович [46]. Єврейські громади в Галичині є предметом досліджень І. Монолатія [29], В. Меламеда [28] та ін. Окремі статті про галицьких німців опубліковано у виданнях «Просвіти» [30]. На підставі матеріалів «*Ceskej Besedy*», заснованої 1867 р., товариське життя львівських чехів описав Л. Файгль [42]; матеріали архіву цього товариства опрацював і видав Є. Топінка [45]. Питанню міжнаціональних відносин у Східній Галичині присвячені праці Л. Василевського [48], М. Демковича-Добрянського [12], Я. Дашкевича [9; 11], Л. Зашкільняка [17] та ін.

На відміну від німецьких чи єврейських товариств, що діяли суто в рамках своїх етнічних груп, інакше стояла справа з польськими та українськими організаціями. Польські, прагнучи до поширення своїх впливів, виходили далеко за межі своєї національної групи, українські мусили боронити природні права свого народу. Це, насамперед, стосується культурно-освітніх товариств. Багаторічне протистояння двох народів, особливо виражене у політичній боротьбі, знайшло свій вияв на найнижчій (і наймасовішій) ділянці громадської роботи, а саме просвіти народу.

Українська «Просвіта» і польське «Towarzystwo Szkoły Ludowej» — головні суперники на цій ниві.

Ще задовго до появи «Просвіти» та інших громадських організацій у Перемишлі наприкінці 1815 р. виникає «Товариство греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основах християнської релігії». Засновником і головою Товариства був шкільний інспектор крилошанин Іван Могильницький. Його підтримав єпископ Михайло Левицький, який уклав і підписав Статут Товариства. 5 липня 1816 р. його затвердив цісар і тоді ж він вийшов друком у Відні. Це перше українське просвітнє товариство в Галичині.

«Щоби не дати найменшої причини до відкинення статуту й до ворожих нападів, укладачі статуту ослонювали всі свої національно-просвітні цілі майже виключно релігійно-церковними намірами та щедрими виявами незвичайної лояльності супроти уряду» [4, с. 12-13]. В. Щурат вважав, що, згідно з програмою, це товариство «мало бути чимось більше, ніж звичайною видавничою спілкою, і чимось більше, ніж нинішнє товариство «Просвіта». Церковний характер його був плодом свого часу. Маючи перед очима лише селянство і його духовенство, воно могло братися лише за освідомлення селянства і освіти духовенства, а складаючись із самих священників, не могло братися до справи з іншого становища, як тільки із священничого. На перший план висунуло товариство працю над шкільними підручниками і вироблення мови, що важливо — «селянської», тобто народної української мови. Визнання ваги і значення народної мови — найважливіша заслуга цієї першої організації нашого відродження» [41, с. 54-55].

Подальший розвиток орієнтація на народну мову (фонетичний правопис, «гражданка») одержала в гуртку діячів «Руської Трійці». Це було надто революційним для того часу посяганням на сакральність церковнослов'янської мови.

Клерикальна еліта, яка тоді становила єдину освічену верству українського народу, була в переважній більшості надто відірвана від цього народу, вихована в польських і німецьких школах, трималася свого обряду і літургійної мови як основи зв'язку з історичною Руссю.

Таким чином, український національний рух, що розвивався в Галичині в надзвичайно складних умовах польських інтриг і

наклепів з одного боку, і хитання австрійського уряду між українцями і поляками, залежно від ситуації (зрештою, в дії був імперський слоган *divide et impera*) з іншого, розгалузився двома руслами. Одне базувалося на традиціях Перемиського Товариства і «Руської Трійці» і згодом дістало назву народовців, інше — консервативно-елітарне, відоме як москвофіли (русофіли).

Восени 1848 р. відбувся перший «з'їзд руських учених», що провів низку нарад щодо питань просвіти. Тоді ж було засноване товариство «Галицько-руська Матиця» (на зразок чеських і сербських аналогічних товариств), у статуті якого зазначалося «друкувати добрі і позитивні книжки і продавати їх народів за мінімальною ціною для укріплення віри і моралі, розповсюдження новин, а ще розвитку літератури, ремесел, селянського господарства, педагогіки» [8, с. VII].

Такі загальноукраїнські інституції, як «Матиця», «Народний Дім», «Ставропігія» в другій половині XIX ст. повністю опанували русофіли і в їхніх руках «стали мертвим капіталом, що не приносить ніякої користі для народу. Новий рух [...] почався тоді, як виросло молоде покоління, що почувалося вже цілою душею Українцями. Сі люди не оглядалися на ніяку поміч: всю силу бачили в народі і всю роботу вели до того, щоби сей народ освітити і освідомити. Тоді постала нова українська преса і нові українські товариства [...]. Першим з тих товариств була «Просвіта», заснована 1868 р.» [24, с. 50].

Невдовзі русофільські налаштовані діячі організували своє просвітне товариство — «Общество імені М. Качковського» (1874), яке довгий час конкурувало з «Просвітою».

Обидва Товариства засновували численні філії по всьому краї. «Селянські маси, які завдячували цій діяльності не тільки поліпшення своїх життєвих умов, але також нове почуття людської гідності та громадської гордості, глибоко перейнялися духом національної свідомості» [26, с. 158].

У затяжному протистоянні обох українських таборів не без підтримки влади перевагу здобув народовецький рух (навіть питання правопису урядовим декретом було вирішене на користь фонетичного правопису). Українські організації користали з численних субсидій, яких, зокрема «Просвіта» за Австрії, одержала з крайових і державних фондів на суму 387 тисяч корон.

Натомість, після розвалу Австрії польська влада майже не призначала субсидій на розвиток українських громадських об'єднань. Тому вони мали розраховувати лише на пожертви громадськості, окремих меценатів, допомогу кооперації, а також дохід від власної діяльності [36, с. 14].

Towarzystwo Szkoły Ludowej (далі — Т.С.Л.) було засноване у Кракові 1891 р. з метою стати до боротьби з пруською й австрійською займанщиною, а дорога до неї вела через освіту широких мас. Провідною думкою засновників Т.С.Л. було гасло «Через освіту до свободи». На чолі Товариства став Адам Асник — поет, філософ, учасник повстання 1863 р., політик і публіцист (був головою Товариства до своєї смерті 1897 р.) [47, с. 1-3].

З появою на політичній арені націонал-демократів, партії польських націоналістів, постає питання культурної праці серед польського селянства Східної Галичини, на яке звертає особливу увагу Т.С.Л., що опинилося в руках цієї партії. Починається гарячкова діяльність — закладання польських шкіл, читалень, бібліотек та інших освітніх інституцій у селах Галичини серед т. зв. «латинників». Активізуються численні агітатори, розповсюджуючи антиукраїнські видання. Не задовольняючись поширенням польської національної свідомості серед селян, націонал-демократи звернули увагу на витворення антиукраїнського настрою серед польської інтелігенції. Зрештою, вдалося їм це без особливих зусиль. Доволі об'єктивно висвітлює цю ситуацію дослідник міжнаціональних відносин Л. Василевський. На його думку, йдеться про те, що політичні здобутки українців у ділянці мовних прав боляче позначаються на заробітках польської інтелігенції. Раніше, коли польська мова була панівною в урядах і судівництві Галичини, а українська лишень толерованою, польська інтелігенція не боялася української конкуренції. Та в міру надання прав українській мові поширюється і поле діяльності української інтелігенції, яка до того ж швидко кількісно зростає.

Серед польської інтелігенції наростає вороже ставлення до українських шкіл, вона протестує проти створення нових навчальних закладів, зокрема й проти заснування українського університету.

Поважний вплив на громадську думку націонал-демократам вдалося здійснювати через пресу на чолі зі «*Słowem Polskim*», який вів активну антиукраїнську кампанію [49].

Зацитуємо дослівно: «Беручи справу реально, москвофільський табір в Галичині є для нас менш небезпечний, ніж розперезане гайдамацтво т. зв. народовців. Москвофілам не потребуємо давати жодних національних концесій, що би зменшувало наше право власності — ані гімназій руських, ані кафедр університетських і т. д. Врешті москвофільський табір, до якого належать найкультурніші елементи серед русинів, руські консерватори, з огляду на свій особистий і на характер своїх устремлінь не може проводити агітаційну гайдамацьку політику, що підбурює варварські інстинкти населення, яку проводять руські народовці» [44].

Москвофільська преса своєю чергою змінює тон стосовно поляків, припиняє антипольські випадки, натомість у боротьбі з «українцями» зближується з пресою націонал-демократів. У «Галичанині» публікуються статті проти українських гімназій, їх тут же передруковує польська націоналістична преса, й українська культура стає об'єктом нападу з двох сторін [49, s. 178].

T.S.L., тверезо оцінюючи свої невеликі шанси на Заході, де воно мало протистояти сильному німецькому впливові, головну діяльність розвинуло в Східній Галичині (тобто на українській етнічній території), де «русини розвивали гарячкову діяльність, щоби польським коштом побільшити свою національність» [47]. Цинічність такої мотивації, мабуть, не потребує коментарів, бо з української позиції все виглядало якраз навпаки. Про асиміляторську роботу по селах писав І. Калинович у 1904 р., на той час народний учитель: «А тут вже заходяться противники коло темного народа, починають бушувати по селах, уладжують відчити, виклади, вчать наших руских селян «jęзыка ojczystego» на нашій корінно рускій землі, та проголошують з ентузіазмом про Баторих, Собіських, Косцюшків та Бемів. А ми дивимось на це все спокійно і зовсім не реагуємо на їх шкідливу роботу рівнобійною діяльністю» [20].

Товариство «Просвіта» уважно стежило за конкурентами на освітньому полі. Аналізуючи щорічні звіти T.S.L., на сторінках свого видання «Письмо з Просвіти» давало огляди про його діяльність. Наприклад, у статті «З діяльності польських просвітних товариств» (про T.S.L. у 1909 р.) читаємо: «T.S.L. є тою організацією, якою справді можуть галицькі поляки похвалитися. Причиною сили T.S.L. є те, що воно зуміло приєднати до себе найкращі

одиниці без різниці політичних переконань, які, об'єднавшись у численних філіях товариства при широкій автономії, працюють і діють, кожний зокрема і всі разом як можуть, як люблять, як хочуть для добра свого народу. Протиставити тій організації подібної організації з нашого боку ми, на жаль, досі не зуміли, мимо того, що маємо за собою о много більше літ праці на тім полі, і далеко більше досвіду. Ми не потрапили скористатися ані довголітнім власним досвідом, ані нічого навчитися від других. Може тепер навчимося чогось від наших учеників. Коби ж лишень не запізно» [15]. У цій же статті згадано львівське Товариство народної освіти (Т. О. Л.), засноване 1881 р. Приводом до його заснування був сумний результат перепису населення 1880 р. щодо писемності серед селян і маломіщан. Та засновано його з колонізаційною метою, щоби «паралізувати роботу руських просвітних товариств, а в першій мірі видавничу діяльність товариства «Просвіта».

Про асиміляторську діяльність Т.С.Л. пише М. Возняк у статті «Уплянований набіг на українську землю» [5] за матеріалами Звіту Т.С.Л. за 1912 р. Товариство, якому не вистачало коштів на оборону «західних кресів», на «східних кресах» діяло з великим розмахом, масово засновувало сотні нібито для польських меншин. М. Возняк подає перелік українських сіл за повітами, в яких Т.С.Л. повідкривало польські школи для денационалізації українців. «Спільною жертвою мозольної праці, гроша та доброї волі різних чинників здобулося більше, ніж ми могли надіятися перед кількома літами», — радіють здобуткам Т.С.Л. укладачі Звіту за 1912 р.

А М. Возняк головну причину успіхів Т.С.Л. пояснює так: «Діється се наслідком безмежної байдужости українського громадянства до своєї будучности, наслідком повної недостатчі свідомости ваги школи й бездіяльности української інтелігенції. Поляки, що не можуть оборонити себе перед стратами на річ Німців на Заході, що свою західну границю посувають щораз більше на схід, призначили 40 % грунвальдського дару на польщення Українців і передусім тих, яких доля загнала між віроісповідників латинського обряду. Сиплять на Товариство [Т.С.Л.] гроші не тільки Соїм і державні фонди, але й повітові, міські і громадські управи. За наші власні гроші винародовлюють нас. А ми байдужі мовчимо або відпочиваємо на лаврах» [5, с. 237].

Інтенсивна праця Т.S.L. мала значний вплив на «Просвіту», спонукаючи її до активізації своєї діяльності, пошуків як суб'єктивних, так і об'єктивних причин, які заважають її роботі. На прикладі Стрийщини, що належала до свідоміших і добре організованих під просвітнім оглядом повітів, просвітній діяч В. Підгірський проводить паралель між діяльністю обох (польської та української) просвітніх організацій з думкою про те, що це стане поштовхом для поживлення праці там, де її досі з української сторони не було [33]. Приступаючи до представлення діяльності обох організацій, автор звертає увагу на те, що коло Т.S.L. в Стрию охоплює своєю діяльністю, крім повіту Стрий, ще частково Сколівський та Жидачівський повіти, а філія «Просвіти» обмежується лише Стрийським повітом, отже, територіально більший засяг діяльності Т.S.L. не перешкоджає його активності.

Друге, на що звертає увагу В. Підгірський, — кількість засідань, проведених обома товариствами в Стрию у 1912 р., значно більша в Т.S.L.

Крім того, значно різняться грошові надходження товариств — загальний дохід кола Т.S.L. в 1912 р. становив 17 239 К, філії «Просвіти» — 3 187 К.

Ще одна характерна різниця, що має велике значення для будь-якого товариства, стосується членів і членських внесків. Тут також перевага на боці Т.S.L., яке в Стрию налічує 575 членів — майже виключно з місцевої стрийської інтелігенції, яка платить високі внески, не отримуючи за це нічого від Товариства.

Філія «Просвіти» має 176 членів, з них лише 61 з інтелігенції, якої в повіті є близько 1 000 осіб. Членські внески в 1912 р. заплатили 128 осіб. А коли взяти до уваги, що із зібраних внесків філія мусить 85 % відсилати до Головного віділу (Коло Т.S.L. відсилає до своєї Централі 25 % внесків), то можна не дивуватися, що філіям «Просвіти» хронічно не вистачає фондів на просвітню роботу.

Товариство «Просвіта» пильнувало не лише за діяльністю Т.S.L., свого головного супротивника, а й інших польських товариств, які могли мати дотичність до освітньої праці.

Таким було Товариство ім. Петра Скарги, засноване 1911 р. з метою поширювати і підтримувати католицьку літературу між польським народом. Анонімний автор характеризує завдання товариства, його структуру та методи діяльності, зазначаючи, що осідок Головного заряду Товариства розміщений у Львові [13].

Він керує місцевими гуртками, яких (на 1913 р.) у Галичині засновано понад 20, загальна кількість членів — 2 000. Товариство поділене на декілька секцій, наприклад бібліотечна відкрила кільканадцять окружних бібліотек — т. зв. «Скаргівських куфрів», які курсують по селах і містечках і розносять відповідну літературу, а секція для кольпортажу одержала від Дирекції залізниць у Львові право виставляти т. зв. «Скаргівські кошики» з літературою і вже завела їх на деяких станціях. Каталогова секція приготувала до друку близько 1 000 коротких рецензій на книжки з художньої літератури, секція антипорнографічна влаштувала низку віч і доповідей. При Головнім заряді у Львові діяв гурток доповідачів, у якому близько 40 студентів вчилоса вимови і мистецтва ведення дискусій.

Автор статті про «Товариство ім. Петра Скарги» робить такий висновок: «Нам добре познайомитися з цим Товариством, і то головно з двох причин: перш усього се Товариство зверне свою увагу на «мільйон поляків» на сході Галичини, на т. зв. «латинників» і буде старатися будувати Польщу на сході між українським населенням, чому ми, очевидно, мусимо протидіяти, і то якнайскорше. А по друге, се товариство має під деяким оглядом гарний устрій, який, як показується, улекшує працю між народом, так що було б варто покористуватись його досвідом у нас» [13, с. 277].

Після Першої світової війни і розвалу Австро-Угорської імперії Галичина опинилася під владою Польщі, яка, за умовами мирного договору, зобов'язувалася поважати права національних меншин, обіцяла надати їм якнайширші свободи. Стаття 110 польської конституції від 17 березня 1921 р. стверджувала: «Ті громадяни, які належать до національних, конфесійних чи мовних меншин, мають на рівні з іншими громадянами право засновувати, контролювати і керувати за свої власні кошти добродійними, релігійними та громадськими організаціями, школами та іншими навчальними закладами; мають також право вільно послуговуватися своєю мовою і виконувати приписи своєї релігії» [22, с. 109]. Та насправді в новопосталій Польській державі утиски українства перетворилися в один із основних принципів внутрішньої політики, зокрема в культурно-освітній сфері [10, с. 536].

Згаданий вище щоденник «Słowo Polskie» (виходив у Львові за редакцією сумнозвісного Станіслава Грабського, який з 1925 р.

став міністром віросповідань і публічної освіти) не змінив своєї риторики щодо українських просвітніх змагань.

25 грудня 1924 р. відбувся з'їзд «Просвіти». «Słowo Polskie» не забарилося з цікавою, на наш погляд, статтею [43]. Оперта на матеріалах опублікованого звіту «Просвіти», сприймається як закамурфльований донос до органів влади, особливо на читальні, що є «джерелом гайдамаччини», «постійно порушують статут», «а нагляд влади є мінімальний, так що руські агітатори воюють там проти держави як хочуть» і т. д., тобто влада повинна пильніше стежити за їх небезпечною діяльністю.

Перелічивши всі найактивніші філії «Просвіти», автор береться за персоналії: «Проводять роботу головно професори: Галушинський, Брик і Шах, а ці прізвища вистають для оцінки в як ненависному для польськості дусі іде робота і що там відбувається з усілякими приписами, якщо Галушинський був покараний через суд за боротьбу з польською мовою^{*}, а переведений зі Львова не пішов на посаду професора, а Брик є деканом філософії тайного університету».

На завершення подано список (понад 30 осіб) активістів, які виступали на зборах, та вибраних до керівних органів «Просвіти», — мабуть, щоб влада звернула на них особливу увагу.

Декларуючи права національних меншин, влада всіляко їх порушувала, зокрема в освітній сфері. Українська преса публікує ряд дописів з різних місцевостей, де організовувалися шкільні плебісцити щодо мови навчання, і подає масу прикладів зловживань, маніпуляцій і фальшування підписів. Тих же, хто домагається української мови навчання в школі або просвіщає українське населення про його права, вважають агітаторами, ворожими державі.

Мало того, Кураторія львівського шкільного округу розіслала до всіх державних і приватних шкіл обіжників про звернення Т.С.Л. у справі освітнього податку до польської суспільності. Цей обіжник одержали не тільки польські, а й українські приватні школи. Важко зорієнтуватися у психології влади, яка звертається із закликом до українських шкіл, щоби вони склали пожертви на організацію, метою якої є нищити українську школу [19].

^{*} М. Галушинський був звільнений з державної посади в Українській академічній гімназії в 1924 р. через виступ проти розпорядження кураторії про заборону української мови в гімназіях [23, с. 270].

Підтримка національних меншин, толерантне ставлення залишалися переважно політичними гаслами лівих партій. Бачимо це на прикладі часопису «Dziennik Ludowy», що був органом Польської соціалістичної партії (виходив у Львові з 1918 до 1939 р.). У ньому було відкрито рубрику під назвою «Ze spraw ukraińskich» із зазначенням, що вона буде мати інформаційний, безсторонній характер і буде позбавлена будь-якої тенденційності [52]. Серед матеріалів згадано і діяльність Товариства «Просвіта», і його голови М. Галушинського. Загалом відчутне прихильне ставлення редакції часопису до українських справ.

«Просвіта» охопила всі основні напрями масового просвітництва. Інші громадські організації, наслідуючи та підтримуючи її, здійснювали культурно-освітню працю під кутом своїх специфічних завдань. Це Українське Педагогічне Товариство (УПТ), жіночі організації, Союз Українок, студентські товариства. Зокрема, УПТ (згодом — «Рідна Школа») перед Першою світовою війною багато уваги присвячувало відкриттю курсів з підготовки сільської молоді до гімназій і учительських семінарій та численних курсів для неписьменних. Під польським натиском на оборону українського шкільництва «Рідній Школі» доводилось витрачати більше енергії, ніж до 1918 р. Найбільше зусиль вимагало влаштування шкільних плєбісцитів за українську мову в школах [25].

Щодо українського жіночого руху, то від самих початків він розгортався через конфронтацію з польським жіноцтвом, яке виступало з широкими асиміляторськими планами. Як писала К. Малицька, «польки галицькі вправді менш емансипантки, зате більш патріотки», а їх асиміляторська праця досягла таких розмірів, що годі знайти закуток, де б вони не сягнули своїх впливів [27, с. 17].

Польське жіноцтво здійснювало широку акцію заснування шкіл, бібліотек, читалень, клубів тощо в українських селах, для чого отримувало значні субсидії. Ці тенденції поглибилися у міжвоєнні роки, коли відбувався відкритий наступ на український національний рух та інституції.

Зокрема, «Narodowa Organizacja Kobiet», основна мета якої вбачалася в полонізації «кресів», у квітні 1925 р. звернулася до уряду з вимогою ліквідувати в «державних інтересах» мовний закон та обмежити самоуправління і розвиток кооперації в Галичині,

бо вони «викликають великий рух серед національних меншин», проповідують сепаратизм [35, с. 111].

За матеріалами звіту львівської філії цієї організації (за 6 січня 1924 р. — 31 травня 1925 р.) її антиукраїнську спрямованість докладно переказує газета «Рада», що виходила у Львові від 1925 р. до 1934 р. як орган Української Трудової Партії [34].

«Narodowa Organizacja Kobiet» у всій Польщі налічувала 50 тисяч членів і 200 відділів. Мета її зазначена вже у вступі до звіту — «боротьба з зовнішнім і внутрішнім ворогом». У цій боротьбі важливу роль мала відіграти праця «освідомленої під громадянським оглядом жінки-польки, виховательки народу». А головним «внутрішнім ворогом», що загрожує «польськості кресів», є українські товариства та прояви українських національних прагнень. Зокрема, ця жіноча організація виступала проти двомовної школи*, а також проти заснування українського університету.

Політика «зміцнення польськості» у південно-східних воеводствах держави розпочалася ще у 20-х роках і супроводжувалася колонізацією українського шкільництва та утисками діяльності громадських організацій, проте активна праця в цьому напрямі припала саме на 1935 р., коли вищі військові кола втрутилися у внутрішню політику у зв'язку з радикалізацією суспільних настроїв та «складною міжнародною ситуацією, зокрема зовнішньою загрозою з боку фашистської Німеччини і Радянського Союзу. Прикриваючись гаслами зміцнення обороноздатності держави, військові перебирали на себе функції цивільної адміністрації. Зміцненню східних кордонів віддавалось пріоритетне значення. На так званих «східних кресах» єдиною опорою режиму у випадку війни визнано громадян польської національності. Через їх малочисельність було визначено першочергове завдання — змінити національну структуру цих земель» [21, с. 101]. Це завдання здійснювалося кількома шляхами — колонізація, осадництво, а також принципово нові методи у справі денаціоналізації українського населення — т. зв. «акція шляхти загородової» (коли з метою нібито «реполонізації» планувалося денаціоналізувати близько мільйона українців) та політика гучульського і лемківського регіоналізмів.

* Проти утраквізму в школах були категорично й українці, небезпідставно вбачаючи в цьому загрозу асиміляції.

Штучно інспірована окремішність цих етнічних українських груп мала в перспективі їх асиміляцію і відрив від українського національного організму. Інструментом цієї політики, зокрема, стало Товариство Приятелів Гуцульщини (ТПГ), засноване польськими військовиками. Для витворення в гуцулів окремої етнічної самосвідомості та лояльності до держави за державний кошт було організовано видання «Гуцульського календаря», що друкувався гуцульським діалектом і містив статті у пропольському державному дусі. Влада намагалася не тільки вирвати карпатські терени з-під впливу українського національного руху, а й протиставити йому карпатську регіональну єдність, штучно стимулювала етнонаціональну ідентифікацію місцевого населення з населенням Польських Карпат [14].

Відбувалися різні акції та імпрези, про які читаємо в українській пресі: «...У Ворохті відбулося «гуцульське свято» при участі офіційних достойників і польської публіки з цілої Польщі, на котрому кількасот гуцулів і гуцулок під командою колишнього радикально-соціалістичного посла Петра Шекерика-Доникова танцювало як медведі на ярмарку і показувало перед панами різні гуцульські штучки. [...] від деякого часу настала в Польщі мода на гуцульську екзотику. Возять гуцулів у далекі польські міста на всякі національні свята і вихваляють їхню лояльність, при чому рівночасно рештки можливих до поселення гуцульських ґрунтів щораз більше переходять в чужі руки» [1].

Однак ні солідне фінансування, ні політична підтримка не дали в кінцевому підсумку бажаного для влади результату. Було констатовано брак підтримки діяльності ТПГ з боку місцевого населення, яке не вдалося згуртувати в жодні його осередки.

Поразка «гуцульської акції» стала очевидною, і насамперед, для влади. Про це свідчили не тільки офіційні документи, а й польські каральні акції в гірських районах напередодні війни [14, с. 273].

Зате органічна праця у регіоні українських культурно-освітніх, кооперативних та інших громадських організацій мала незаперчний вплив на викристалізування української ідентичності місцевого населення.

Треба визнати, що обидві сторони, і польська, і українська, усвідомлювали від самих початків своєї освітньої діяльності, що сила держави залежить від кількості громадян, які беруть активну і безпосередню участь у її житті, і для того потрібно пасивну

більшість народу притягнути на службу вітчизні. Процес цей вимагає довгої і витривалої праці, а передусім освіти широких мас.

Провідна думка засновників Т.С.Л. містилася в популярному гаслі «через освіту до свободи» [47, с. 1]. «З неволі темноти — до сонця свободи» — закликала «Просвіта» [16].

Різниця полягала не в теоретичних засадах, а в практичній діяльності. «Просвіта» працювала серед свого народу, Т.С.Л., крім турботи про польську національну меншину, кинуло всі сили і засоби на приєднання до «польськості» українського населення Галичини, і робило це з неослабною енергією і запалом, про що свідчать численні матеріали в пресі, зразки яких ми подали вище. Те саме бачимо на прикладі деяких інших польських товариств, принагідно тут згаданих.

У міжвоєнний період, коли вся внутрішня державна політика була спрямована на придушення українського національного руху, можливо, що система репресій і утисків мала зворотний ефект і сприяла зростанню громадянської активності українського суспільства, яка реалізувалася в численних організаціях і товариствах, особливе місце серед яких належало «Просвіті», бо «лише просвіта може бути об'єднуючим цементом усього українського народу в інтересах його національно-політичного відродження» [39]. Це добре усвідомлювала протилежна сторона. Недаремно «Słowo Polskie» пильно відстежувало кожну звістку про справи у «Просвіті», навіть такі, як збірка фондів на підтримку Товариства [51].

Та настав вересень 1939 р., який поклав край багаторічному протистоянню в Галичині двох національних інтересів, а також товариствам, які обстоювали ці інтереси.

1. Баран С. По обох узбіччях Карпат / Степан Баран // Діло. — 1934. — 23 лип. (чис. 192). — С. 1-2.
2. Барвінський О. Лѣтопись суспѣльной работы и силы Русинѣвъ австрійскихъ / Олександр Барвінський. — Львѣвъ : Коштомъ и заходомъ Товариства «Просвѣта», 1885. — 46 с.
3. Вендланд А. В. Русофіли Галичини (1848–1914) / Анна Вероніка Вендланд ; пер. з нім. Христина Назаркевич. — Львів : Літопис, 2015. — 644 с.
4. Возняк М. Просвітні змагання галицьких Українців в 19 віці (до 1850 р.) / Михайло Возняк. — Львів : накладом Т-ва «Просвіта», 1912. — 53 с.
5. Возняк М. Уплянований набіг на українську землю / М. Возняк // Письмо з «Просвѣти». — 1913. — Чис. 8. — С. 233-237.

6. *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії / *Михайло Возняк.* — Львів, 1924. — 178 с.
7. *Головата Л.* Товариство «Просвіта» у Львові (1868–1939) : покажчик видань / *Л. Головата, Л. Суц, О. Бербека.* — 2-ге вид., випр. і допов. — Львів, 2008. — 520 с.
8. *Головацький Я.* Историческій очеркъ основанія Галицко-русской Матиць и Sprawozdanie первого собору ученыхъ рускихъ и любителей народного просвѣщенія / составлено *Яковом Головацкимъ.* — Въ Львовѣ : черенками Института Ставропігійянского, 1850. — СХХ, 111, ХХІ с.
9. *Дашкевич Я.* Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ — поч. ХХ ст.) / *Ярослав Дашкевич* // Український історичний журнал. — 1990. — № 10. — С. 63-73.
10. *Дашкевич Я.* Постаті / *Ярослав Дашкевич.* — Львів : Вид. агенція «Піраміда», 2007. — 808 с.
11. *Дашкевич Я.* Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети / *Ярослав Дашкевич* // Україна в минулому. — Київ ; Львів, 1994. — Вип. 6. — С. 78-93.
12. *Демкович-Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / *М. Демкович-Добрянський.* — Мюнхен, 1969. — 119 с. — (Український Вільний Університет ; Сер. Монографії ; чис. 13). — 114 с.
13. Діяльність польського «Товариства ім. Петра Скарги» // Письмо з «Просьвіти». — 1913. — Чис. 9. — С. 274-277.
14. *Жерноклеєв О.* «Товариство приятелів Гуцульщини» в контексті етнополітики Польщі у 30-ті роки ХХ ст. / *Олег Жерноклеєв* // Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ ст.». Чернівці, 16-18 трав. 2000 р. : доп. та повідомл. / Укр. іст. т-во Чернів. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича ; відп. ред.: *Л. Винар, Ю. Макар.* — Чернівці, 2001. — Т. 2. — С. 270-273.
15. З діяльності польських просвітних товариств // Письмо з «Просьвіти». — 1910. — Річ. 4. — Чис. 7. — С. 200-205.
16. З неволі темноти — до сонця свободи (з нагоди «Свята Просвіти» дня 8-го грудня) // Письмо з «Просьвіти». — 1922. — Річ. 9. — Чис. 49/50. — С. 390-392.
17. *Запкільняк Л.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії / *Леонід Запкільняк* // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 листоп. 1996 р.). — Івано-Франківськ, 1997. — С. 156-160.
18. *Ісаєвич Я.* Галичина у Габсбурзькій монархії: національно-політичні рухи і культурний плюралізм / *Ярослав Ісаєвич* // Українська література в Австрії, австрійська в Україні. — Київ : Брама, 1994. — С. 163-171.

19. *К. Н. О.* Як це назвати? / *К. Н. О.* // Діло. — 1925. — 30 січ. (чис. 21). — С. 5.
20. [Калинович І.]. В справі науки анальфабетів / *І. К.* // Діло. — 1904. — Чис. 204.
21. *Комар В.* Українське питання в політиці Польщі (1935–1939 рр.) / *Володимир Комар* // Галичина. — 1998. — № 1 (2). — С. 99-105.
22. *Королєвський К.* Митрополит Андрей Шептицький / *Кирило Королєвський.* — Львів : Свічадо, 2014. — 489 с.
23. *Кострова М.* Михайло Галушинський про роль читалень, бібліотек і бібліотекарів у самоосвіті народу / *Майя Кострова* // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів. — 2011. — Вип. 3(19). — С. 268-281.
24. *Крип'якевич І.* Львів, його минувшина й теперішність / *Іван Крип'якевич.* — Львів, 1910. — 64 с.
25. *Кубійович В.* Рідна Школа / *В. Кубійович* // Енциклопедія Українознавства : слов. частина. — Перевид. в Україні. — Львів, 1998. — Т. 7. — С. 2518-2520.
26. *Лисяк-Рудницький І.* Роля України в новітній історії / *Іван Лисяк-Рудницький* // Історичні есе. — Київ : Основи, 1994. — Т. 1. — С. 145-171.
27. *Малицька К.* Про жіночий рух / *Костянтина Малицька.* — Львів, 1904. — 41 с.
28. *Меламед В. М.* Евреи во Львове (XIII — первая половина XX века): события, общество, люди / *В. М. Меламед.* — Львов, 1994. — 263 с.
29. *Монолатій І.* Євреї в імперії Габсбургів (1772–1918) / *Іван Монолатій* // Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд.: *Л. Фінберг і В. Любченко.* — Київ : Дух і літера, 2005. — С. 97-116.
30. Німецьке просвітне товариство Schulverein в Галичині // Письмо з «Просьвіти». — 1910. — Річ. 4. — Чис. 3.
31. *Пашук В.* «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 року і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині / *Володимир Пашук* // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Київ, 2001. — Вип. 9. — С. 370-377.
32. *Пашук В.* Зародження народовецького руху в Галичині / *Володимир Пашук* // Наукові записки Львівського історичного музею. — Львів, 1998. — Вип. 7. — С. 256-271.
33. *Підгірський В.* Діяльність кола Т.С.Л. в Стрию в порівнянні з діяльністю стрийської філії «Просьвіти» в 1912 р. / *В. Підгірський* // Письмо з «Просьвіти». — 1913. — Річ. 7. — Чис. 7. — С. 209-211.
34. Похід на «zniszczenie Rusi» (під увагу української суспільности, а зокрема українського жіноцтва) // Рада. — 1926. — Чис. 34. — С. 2 ; чис. 35. — С. 2 ; чис. 37. — С. 3-4 ; чис. 38. — С. 2-3 ; чис. 39. — С. 2-3.

35. *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. — 1939 р.) / *Борис Савчук.* — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. — 278 с.
36. *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині / *Борис Савчук.* — Івано-Франківськ, 1999. — 135 с.
37. *Середа О.* Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX ст.) / *Остан Середа* // Україна : Культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Київ, 2001. — Вип. 9. — С. 378-392.
38. *Середа О.* Питання української національної ідентичності у громадсько-політичному житті Галичини в 1860–1867 роках / *Остан Середа* // Третій Міжнародний конгрес українців, 26-29 серпня 1996 р.: доп. та повідомл. Історія. Ч. 1. — Харків, 1996. — С. 112-118.
39. *Сірополко С.* Просвіта чи політосвіта? / *Степан Сірополко* // Діло. — 1929. — 11 серп. — С. 1 ; 13 серп. — С. 1.
40. *Трофим'як Б. Є.* Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. — перша пол. XX ст.) / *Б. Є. Трофим'як.* — Тернопіль : Екон. думка, 2001. — 694 с.
41. *Щурат В.* На досвітку нової доби : статті й замітки до історії відродження Галицької України / *Василь Щурат.* — Львів : накладом Книгарні НТШ, 1919. — 178 с.
42. *Feigl L.* Sto let českého života ve Lvově : [в 2 т.] / *Ludvik Feigl.* — Lvov : Česka Beseda, 1924. — Díl první: od roku 1830–1866. — 390 s. ; 1925. — Díl druhý: od roku 1867–1895. — 539 s.
43. *Rozwój «Proświty»* // *Słowo Polskie (Lwów).* — 1925. — 15 stycz. (N 14). — S. 5.
44. *Strachy na Lachy* // *Słowo Polskie (Lwów).* — 1903. — 9 wrzes. (N 420). — S. 1.
45. *Topinka E.* Archiv spolku Česka Beseda ve Lvově (1867–1936) / *Topinka Evžen.* — Lvov : Centrum Evropy, 2007. — 544 s.
46. *Tyrowicz M.* Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa (1918–1939) / *Marjan Tyrowicz.* — Wrocław : Ossolineum, 1991. — 244 s.
47. *W czterdziestolecie pracy T. S. L. 1891–1931.* — Kraków, [1931]. — 16 s.
48. *Wasilewski L.* Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu / *Leon Wasilewski.* — Warszawa ; Kraków, 1929. — 233 s.
49. *Wasilewski L.* Ukraina i sprawa ukraińska / *Leon Wasilewski.* — Kraków : Książka, 1911. — XII, 219 s.
50. *Wiczkowski J.* Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / prof. dr. *Józef Wiczkowski.* — Lwów, 1907. — 623 s.
51. *Wyniki zbiórki na cele «Proświty»* // *Słowo Polskie (Lwów).* — 1939. — 8 kwiet. (N 97). — S. 5.
52. *Ze spraw ukraińskich* // *Dziennik Ludowy : organ Polskiej Partji Socjalistycznej (Lwów).* — 1925. — 7 stycz. (N 4). — S. 6.